

gaande samenvattende bespreking dan die in hoofstuk vier zeker op zijn plaats zijn. Het komt me voor dat Meijer in de eerste plaats pragmaticus was en woordverklaringen wilde leveren. Hierop wijst de toegevoegde rubriek verouderde en ongewone woorden in 1663; hier is immers geen sprake van vreemde woorden.

Tegelijkertijd wilde hij een handreiking geven aan diegenen die het gebruik van zuiver Nederlands voorstonden: niet voor niets hebben beide rubrieken voor het overgrote deel synoniemen als betekenisverklaring (in deze studie heet dat éénwoordige betekenissen, zie bijv. p. 415) die daardoor als alternatief konden dienen. Voor dit doel, taalzuivering en taalbouw, was het onderscheid tussen kunst- en bastaardwoorden relevant. Bastaardwoorden kwamen in de algemene taal voor en waren daar vreemde eenden in de bijt. Zij konden net zo goed vervangen worden. Maar wat de wetenschappelijke vaktermen betreft: Meijer moet als wetenschapper beseft hebben dat het Nederlands wel de potentie had als wetenschapstaal te dienen, maar dat de wetenschappelijke literatuur nu eenmaal in het internationale verkeer functioneerde en dat van eenvoudigweg vervangen door Nederlandse termen geen sprake kon zijn. Hij erkende het statusverschil tussen de twee categorieën. Dat gaat toch iets verder dan een simpel tweeledig doel: gebruik van bastaardwoorden weren en dat van Nederlandstalige wetenschappelijke termen bevorderen (p. 412).

De kwestie van de kwaliteit van Meijers werk wordt door Van Hardeveld aangeroerd op p. 414-416. Het gaat hier om een samenvatting van de eerder geïnventariseerde kenmerken van microstructuur en macrostructuur. Echter de vraag naar de reële waarde van de opgenomen trefwoorden en hun verklaringen, dat wil zeggen de mate waarin ze de taalwerkelijkheid representeren, die in feite de toetssteen van alle woordenboeken hoort te zijn, komt niet aan bod. Die vraag is voor historische taalfasen ook alleen maar te beantwoorden op basis van corpus-onderzoek (van contemporaine teksten) en dat is bij gebrek aan een historisch corpus slechts heel beperkt mogelijk. Toch wekt een verzameling vreemde woorden altijd nieuwsgierigheid op naar de mate waarin elk ervan gangbaar was. Was er daarin verschil tussen de bastaardwoorden en de kunstwoorden? Heeft Meijer nog selecties verricht of alle beschikbare materiaal volledig opgenomen?

Het proefschrift van Van Hardeveld biedt een uitvoerig en prettig leesbaar overzicht van de lexicografische activiteiten van Meijer. Vele hoofdstukken en paragrafen laten zich lezen als boeiende detailoverzichten van stukjes zeventiende-eeuwse taalcultuur. Het zwakke punt van het werk vormen de structuur, die op zichzelf niet onlogisch is maar door de ver doorgevoerde hiërarchie met zich steeds per druk herhalende thema's toch verschillende belangrijke onderwerpen enigszins aan het zicht onttrekt, en tevens het gebrek aan samenvattende analyses van bepaalde relevante aspecten zoals Meijers classificatie van verschillende soorten vreemde woorden.

De verdienste ervan overtreft deze bezwaren. Allereerst is hier veel materiaal over Meijer en de *Woorden-schat* bijeengebracht. Buiten het vele hierboven genoemde zijn nog vermeldenswaard de talrijke opgaven van aantallen en percentages waardoor vergelijkingen tussen de verschillende drukken niet in de lucht blijven hangen.

Al met al zal de studie de bekendheid van Meijers werk bevorderen, en hopelijk stimuleren tot verder onderzoek. Voor een studie van de waarde en invloed van de *Woorden-Schat* drukken die na Meijers dood verschenen, en van de verdere ontwikkeling van de vreemdewoordenlexicografie ligt in dit werk in elk geval een goede basis.

Marijke Mooijlaart

Studies in the Reception of the *Historia Scholastica* of Peter Comestor : The Schwarzwaelder Predigten, the Weltchronik of Rudolf von Ems, the *Scholastica* of Jacob van Maerlant and the *Historiebijbel* van 1360 / Maria C. Sherwood-Smith. – Oxford : The Society for the Study of Medieval Languages and Literature, 2000. – X, 181 p. ; 22 cm. – (Medium Aevum Monographs New Series ; XX)
ISBN 0-907570-13-5 Prijs: £12.00

Dit boek is een heldere en pragmatische herwerking van de dissertatie waarop Sherwood-Smith in 1996 te Oxford promoveerde. Er worden vier teksten in behandeld: de *Schwarzwälder*

Predigten, de *Weltchronik* van Rudolf von Ems, Jacob van Maerlants *Rijmbijbel*, en de *Bijbel van 1360*. Het oorspronkelijke proefschrift is ingekort en er zijn twee secties weggelaten: een analyse van het *Tobit*-deel van Maerlants *Rijmbijbel* en van het *Richteren*-deel van de *Bijbel van 1360* (p. 34, noot 82).

Het doel van Sherwood-Smiths studie is om na te gaan hoe de auteurs van de vier hierboven genoemde teksten gebruik gemaakt hebben van Petrus Comestors *Historia Scholastica* (ca. 1170) naast en in vergelijking tot andere door hen geraadpleegde bronnen. Daartoe wijdt de auteur eerst een hoofdstuk aan de *Historia Scholastica* zelf. Kort beschrijft ze inhoud en doel van het werk van Comestor – in haar beknoptste formulering ‘a student’s guide to the historical books of the Bible’ (p. 2) – en wijst ze op het meervoudige belang van bronnenonderzoek. Wil men de volkstalige bewerkingen goed kunnen plaatsen dan is het noodzakelijk om kennis te hebben van de bronnen van de *Historia Scholastica* en van de wijze waarop die door Comestor zijn gebruikt. ‘The decisions of a vernacular author with regard to the biblical narrative can sometimes be understood on the basis of Comestor’s earlier decisions; in this one can observe the role of the *Historia scholastica* as a mediator between the learned commentary tradition and the lay people who formed the readership or audience of the German and Dutch works studied’ (p. 4).

Dan volgt een uiterst helder overzicht van de opvattingen over de bronnen van Comestors werk tot nu toe. De geleerden zijn het er over eens dat de belangrijkste twee de *Vulgaat* en daarna Flavius Josephus’ *Antiquitates Judaicae* zijn. Ook over vele andere bronnen is men het eens. De meest verschillende opvattingen betreffen de herkomst van de ‘Hebreeuwse’ informatie. Sherwood-Smith laat aan de hand van een aantal goed gekozen voorbeelden uit de eerste hoofdstukken van het boek *Exodus* in de *Historia Scholastica* zien hoe Comestor geput heeft uit de *Vulgaat* en Josephus’ *Antiquitates*, en hoe hij daarnaast gebruik heeft gemaakt van onder meer het werk van Andrew of St-Victor, de *Glossa Ordinaria* en de *Midrash*.

Vervolgens bepaalt Sherwood-Smith de waarde van de enige ‘moderne’ editie van de *Historia Scholastica*, die van J.-P. Migne uit 1855 – die immers vastgesteld moet worden voordat het onderzoek van de volkstalige bewerkingen met behulp van die editie wordt uitgevoerd en die ook van groot belang is voor ander onderzoek waarin de *Historia Scholastica* een rol speelt. Mignes tekst is een reprint van de druk van E. Navarro, Madrid, 1699, die goed lijkt aan te sluiten bij veel Franse drukken uit de eerste helft van de zestiende eeuw (p. 20). In die drukken moet ook gebruik gemaakt zijn van de handschriftelijke traditie. De conclusie van Sherwood-Smith is dat de tekst van Migne goed kan dienen als uitgangspunt bij onderzoek; het is opvallend hoe consistent de overlevering eigenlijk is. Maar bij twijfel is het goed om oudere versies ernaast te houden (p. 32-33). Zelf heeft Sherwood-Smith als controlegroep een aantal handschriften in de Bodleian Library gebruikt, onder meer ‘giving preference to those consulted most frequently’ (waarbij mij niet duidelijk is *door wie*).

De *Schwarzwälder Predigten* is een laat-dertiende-eeuwse, wijdverspreide prekenverzameling, waarvan de overlevering zo uitgebreid is dat er goed onderzoek gedaan kan worden naar de verschillende stadia in de ontwikkeling ervan. Sherwood-Smith laat zien dat de *Historia Scholastica* er een belangrijke bron voor was, en wel op verschillende niveaus. Ten eerste is de relatief grote aandacht voor oudtestamentische onderwerpen waarschijnlijk aan de invloed van Comestor te danken (p. 61). En ten tweede lijkt de *Historia Scholastica* vaak als uitgangspunt gebruikt te zijn vanwege haar beknoptheid in de weergave van de verhalen (p. 80). Toch is het vaak lastig om vast te stellen of een bepaalde passage teruggaat op de *Vulgaat* of op Comestor – een probleem dat ook voor de andere bestudeerde teksten zal blijken te gelden. Alleen op detailniveau is gewoonlijk pas te beslissen voor een van de twee (p. 64).

Rudolf von Ems schreef zijn *Weltchronik* (die is blijven steken in 2 *Koningen*) tussen 1250 en 1254. Zijn hoofdbron was de *Vulgaat* en een van zijn andere bronnen was de *Historia Scholastica*. Ook Rudolf von Ems gebruikte Josephus’ *Antiquitates*, zoals Sherwood-Smith aan de hand van een voorbeeld uit zijn *Exodus*-deel laat zien (p. 87). Een paar naamvormen (*Jacobet* i.p.v. *Jocabet* en *Termût* i.p.v. *Terimith*) leiden tot enkele interessante observaties over de handschriftelijke traditie (p. 100-102). Rudolf von Ems voegt, zoals uit de voorbeelden duidelijk blijkt, de ‘human touch’ toe aan het basisverhaal van Comestor en brengt het zo tot leven. Hij brengt zelfs een zekere karakterontwikkeling in de figuur van Mozes in het verhaal over diens

veldtocht. Rudolf von Ems heeft al met al duidelijk rekening gehouden met de eisen en verwachtingen van een lekenpubliek (p. 101). Het werk van Comestor is vaak aanleiding voor hem om ook andere bronnen bij zijn werk te betrekken, een aspect waar Sherwood-Smith enkele voorbeelden van geeft. Maar ze stelt dat ook 'common knowledge' (p. 131) hem vaak als inspiratie voor aanvullingen gediend kan hebben.

Het kortste hoofdstuk (12 bladzijden) gaat over Jacob van Maerlants *Rijmbijbel*, die Sherwood-Smith met de naam *Scholastica* aanduidt. Dit werk is het enige van de vier dat de *Historia Scholastica* als hoofdbron heeft. Sherwood-Smith concentreert zich op de selecties die Maerlant uit zijn bron gemaakt heeft voor zijn zeker niet als academisch leerboek bedoelde tekst. Zij laat zijn werkwijze zien aan de hand van voorbeelden uit, alweer, het *Exodus*-deel, en betreft er de *Weltchronik* en de andere bestudeerde teksten ook regelmatig ter vergelijking bij. Haar bevindingen sluiten aan bij het *Rijmbijbel*-onderzoek van voor 1996; latere literatuur is niet bij de herwerking van het proefschrift betrokken. Dat maakt Sherwood-Smiths opmerkingen over een aantal zaken wat eenzijdig. Zo wijst zij op frasen als *gheloues mi* e.d., die zij primair ziet als door het rijm geïnspireerde aanpassingen en pas secundair ook als waarheidsbevestigend, terwijl dat tweede aspect naar mijn mening belangrijker is dan het eerste (zie mijn *Studies over Jacob van Maerlants Rijmbijbel* (Hilversum, 1997), p. 112-118). Sherwood-Smith laat zien dat Maerlant Comestor niet slaafs volgde, en goed op de hoogte is van andere lezingen in de *Vulgaat*. Ook dat sluit aan bij en bevestigt ander onderzoek; vergelijking met de andere behandelde teksten levert echter wel nieuwe inzichten op. Een interessante uitkomst is dat Maerlant op veel punten een zelfde werkwijze blijkt te hanteren als Rudolf von Ems. Beiden 'place a common emphasis on the place of the figures and events they describe in the greater context of Salvation History, and the immediacy of God's guiding hand in the affairs of the world. They also share a tendency to heighten the element of human interaction within the account [...] and to focus on the narrative aspect of Comestor's text' (p. 144). Sherwood-Smith neemt op grond van haar bevindingen aan dat de *Scholastica* bedoeld was voor een hofpubliek; mijns inziens is zij hier te rigide: Maerlant sloot een breder publiek zeker niet buiten (zie *Studies over Jacob van Maerlants Rijmbijbel* p. 199-203).

De jongste bestudeerde tekst is de *Bijbel van 1360*, door Sherwood-Smith consequent *Historiebijbel van 1360* genoemd. Zij had voor haar onderzoek niet veel aan de editie van C.C. de Bruin; hij liet daarin namelijk de passages die op de *Historia Scholastica* teruggaan weg. Zij heeft dat probleem opgelost door terug te grijpen op het handschrift waarop De Bruin zijn editie baseerde. De tekst uit de *Historia Scholastica* is in de *Historiebijbel van 1360* steeds parallel aan die uit de *Vulgaat* gezet en functioneert als hulpmiddel ter begeleiding van de lezer, om hem bijvoorbeeld voor ketterse gedachten te behoeden (p. 151). Zijn de *Vulgaat*-passages zeer getrouw overgenomen, de passages uit Comestors werk zijn nauwkeurig geselecteerd. Daarbij komen er soms kleine toevoegingen en volgordeaanpassingen in voor. De *Historia Scholastica* heeft dus voor de auteur heel duidelijk een secundaire status gehad.

In een concluderend hoofdstuk resumeert Sherwood-Smith de werkwijzen en geeft ze aan in welke opzichten ze in de vier teksten overeenkomen of verschillen. Hieruit komt nogmaals naarvoren waarom de *Historia Scholastica* door de auteurs van de vier teksten gewaardeerd en gebruikt zal zijn: de compactheid van het verhaal (waarin al geselecteerd is op de belangrijkste narratieve elementen uit de bijbel), en het feit dat er zoveel meer bronnen in Comestors werk verweven zijn. Deze tweede eigenschap stelde de latere volkstalige auteurs in staat om ook meer wijsheid en wetenschap aan hun eigen lezers door te geven en tegelijkertijd hun eigen werk zo meer autoriteit te verlenen. De betrouwbaarheid van de informatie in de *Historia Scholastica* was voor alle bewerkers ontwijfelbaar.

In het trekken van conclusies over de eventuele ontwikkeling in de volkstalige verwerking van de *Historia Scholastica* is Sherwood-Smith voorzichtig. 'From the relative chronology of the works studied, it would appear that there is an increasing awareness of the provenance of biblical material and a strengthening concern about the integrity of the Bible text. This supposition will have to be tested on a wider sample of works, but is corroborated by observations about changing attitude towards Comestor and the development of the translation of the Bible into the vernaculars throughout Europe' (p. 170). Hierbij verwijst zij naar De Bruin en aanzien een aantal van diens opvattingen inmiddels aan strenge kritiek onderhevig is, zal ver-

der onderzoek in de richting die Sherwood-Smith aangeeft zeker interessant zijn.

Maria Sherwood-Smiths *Studies in the Reception of the Historia Scholastica of Peter Comestor* is een uitstekend leesbaar verslag van een met grote zorgvuldigheid uitgevoerd onderzoek naar vier volkstalige bewerkingen van de *Historia Scholastica*. Daarnaast én daardoor is het een waardevol onderzoek naar de *Historia Scholastica* zelf. Het laat zien hoe deze tekst een scharnierfunctie vervult in de keten van bijbelse bewerkingen, in het doorgeven van narratieve elementen én van de kennis over die elementen. Vooral de nadruk op deze diachrone ontwikkeling is een grote winst.

Karina van Dalen-Oskam

De taal der hartstochten : de visie van drie achttiende-eeuwse Nederlandse schrijvers op muziek en haar relatie met de dichtkunst / P.E.M. Strategier – Amsterdam : Universiteit van Amsterdam, 2001. – X, 435 p – (Amsterdamse Historische Reeks Kleine serie ; 43)

ISBN 90-73941-25-3 Prijs niet opgegeven

In de tweede helft van de achttiende eeuw werd in Frankrijk, Duitsland en Engeland veel geschreven over de relatie tussen dichtkunst en muziek. Mathematische en mimetische opvattingen stonden daarbij vaak tegenover elkaar. De componist en muziektheoreticus Jean-Philippe Rameau bijvoorbeeld benaderde muziek mathematisch en werd daarmee de grondlegger van de moderne harmonieleer. Zijn belangrijkste opponent was de Hamburgse zanger, dirigent en componist Johann Mattheson (1681-1764), die vasthield aan nabootsing van de natuur en de mathematische visie afwees.

Uit Els Strategiers studie *De taal der hartstochten*, waarop ze promoveerde op 20 april 2001, blijkt dat Nederland eigenlijk niet deelnam aan deze Europese muziektheoretische discussie. Wel waren er drie Nederlandse auteurs in de achttiende en negentiende eeuw die, los van elkaar, hierover schreven. In *De taal der hartstochten* worden deze visies geanalyseerd, waarbij Strategier elementen uit haar eerdere publicaties op dit gebied tot een overzichtelijk geheel smeedt.

Strategier geeft in het eerste hoofdstuk een verantwoording van het onderzoek. Drie auteurs blijken Nederlandstalige verhandelingen over de relatie tussen muziek en dichtkunst te hebben geschreven. In het tweede hoofdstuk geeft ze een beeld van de esthetica in de achttiende eeuw over de relatie en van de muziekpraktijk, waarin de samenhang tussen muziek en dichtkunst voornamelijk in de opera en de cantate tot uitdrukking komt. In hoofdstuk 3 traceert ze de bronnen waarop 'haar' schrijvers zich baseren en in hoofdstuk 4 worden de publicaties van het drietal nauwgezet geanalyseerd vanuit een aantal perspectieven. Strategier benadert de thematiek interdisciplinair: het gaat immers niet om alleen muziek of poëzie, maar om beide. De lezer wordt duidelijk en uitvoerig over muziekgeschiedenis en musicologische termen geïnformeerd.

De auteurs in kwestie zijn twee musici (Jakob Lustig, Jan Robbers) en een dichter (Hiëronymus van Alphen). Al snel blijkt dat de drie auteurs niet zo zeer aan die discussie deelnamen als wel monologische bijdragen leverden. Deze waren wel van hoge kwaliteit, zeker waar het Lustig en Van Alphen betrof.

In feite was er in de achttiende eeuw maar één persoon in Nederland die goed van heersende opvattingen op de hoogte was en met gezag daarin een standpunt kon innemen: Jakob Lustig (1706-1796), organist van de Groningse Martinikerk van 1728 tot 1796, en componist. Hij was afkomstig uit Hamburg en had daar les gehad van Telemann en Mattheson. In ons land introduceerde hij West-Europese ontwikkelingen en discussies door auteurs als Burney en Mattheson te vertalen. Een CD met een orgelsonate van hem is bij *De taal der hartstochten* gevoegd. Pas in 1783, toen Hiëronymus van Alphen drie teksten voor cantates publiceerde, vergezeld van een uitvoerige verantwoording of *Aanmerkingen*, werd er voor de tweede keer aandacht gegeven aan muziektheoretische opvattingen. Maar zijn geschrift staat los van Lustigs publicaties; Van Alphen heeft ze zeer waarschijnlijk niet gekend. Na hem is Jan Robbers (1753-1830), organist van de Groote of St. Laurenskerk in Rotterdam, de derde muziektheoretische auteur in ons land. Hij heeft de theoretische werken van de andere twee auteurs gelezen. Overigens vermeldde de auteurs hun bronnen vaker niet dan wel.